

STRAIPSNIŲ
PUBLIKACIJŲ PARĖMĖ

SPAUDOS,
RADIO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

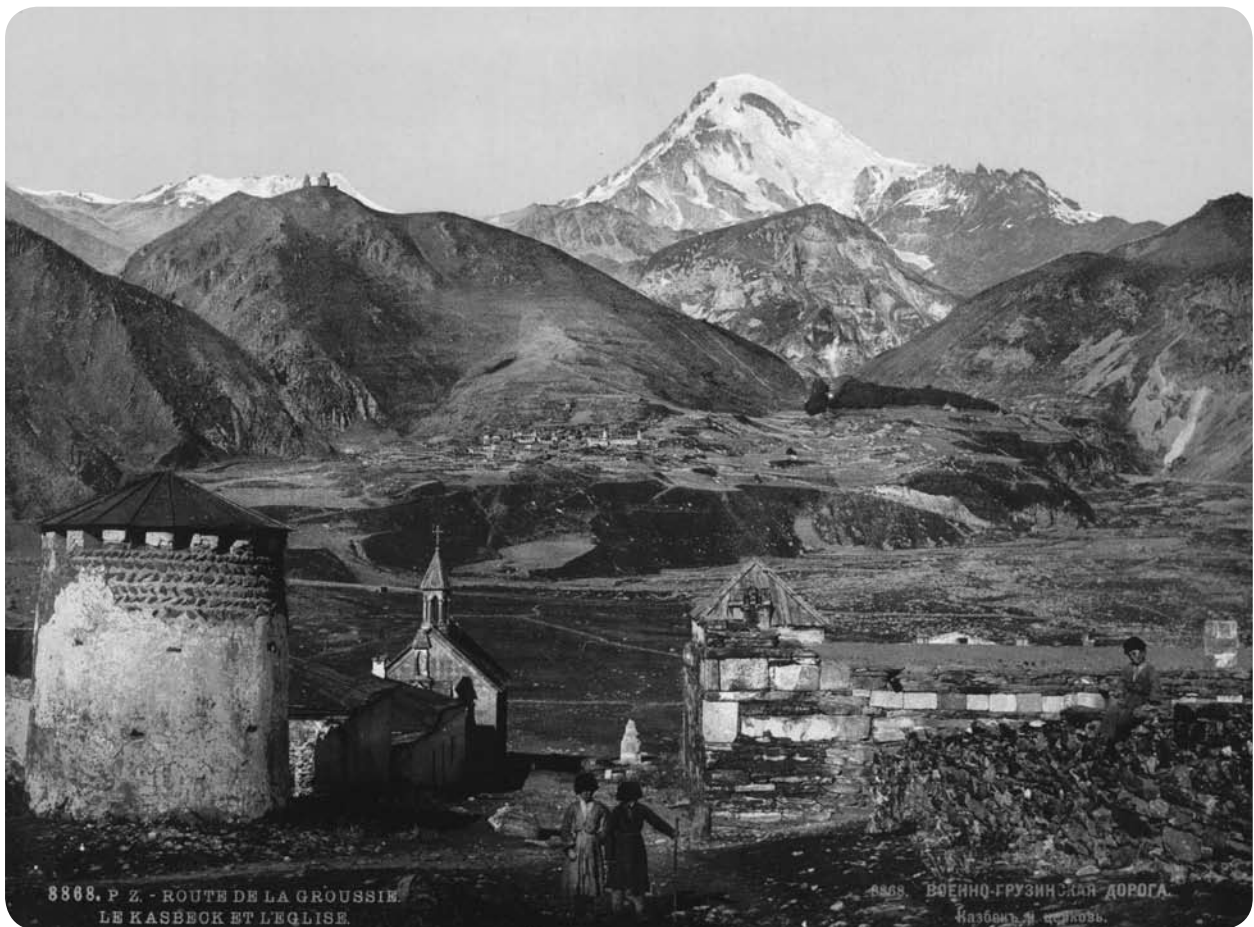
Gintaras LABUTIS

LIETUVIŲ PĖDSAKAIS UŽKAUKAZĖJE

Mokslininkas, verslininkas ir keliautojas Gintaras LABUTIS pasakoja apie lietuvius, gyvenusius ir dirbusius Užkaukazėje. Atvykėliai nuo Baltijos, nepaisydami beveik trijų tūkstančių kilometrų atstumo, čia dažnai rasdavo įdomesnę gyvenimą, Lietuvai nebūdingą gamtos ir kultūros įvairovę, o nepaklusnumas primestai valdžiai kūrė bendrumo su vietos gyventojais – gruziniais, armėnais ar totoriais – jausmą. Straipsnyje kalbama apie karo topografo Juozapą Chodzką (1800–1881), Lietuvos nepriklausomybės sąjūdžio XX a. pradžioje organizatorių ir pagrindinį finansuotoją inžinierių Petrą Vileišį (1851–1926), rašytoją Antaną Vienuolį (1882–1957), pastaraisiais metais į Kaukazui artimų lietuvių gretas įtraukiamą Mikalojų Konstantiną Čiurlionį (1875–1911), kitas Lietuvos kultūrai reikšmingas asmenybės.

LITHUANIAN TRACES IN THE CAUCASUS

The scientist, businessman and traveller Gintaras LABUTIS writes about Lithuanians who lived and worked on the edges of the Russian Empire. In the Caucasus, newcomers from the Baltic, despite the almost 3,000-kilometre distance, have often found a more interesting life, and a variety of natural and cultural features that were unusual to them. Relations with the occupiers created an affinity with the locals, the Georgians, Armenians and Tartars. The article looks at Juozapas Chodzka (Józef Chodźko, 1800–1881), a war topographer, Petras Vileišis (1851–1926), an engineer, organiser and the main financial backer of the Lithuanian independence movement in the early 20th century, Antanas Žukauskas-Vienulis (1882–1957), a writer, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911), who in recent years has been added to the crowd of Lithuanians associated with the Caucasus, and other important personalities in culture.

Gruzinių karo kelias. Kazbeko kalnas ir bažnyčia. XX a. pradžia. Atvirukas. JAV kongreso biblioteka

Renkant fragmentiškas žinias apie lietuvius, gyvenusius ir dirbusius buvusios Rusijos imperijos pakraščiuose, Užkaukazės teritorija, apimanti šiandienos Gruziją, Armėniją, Azerbaidžaną ir Turkiją, lietuviui sukelia ypatingus – romantiškus jausmus: *inorodcai* (taip imperijos pakraščiuose buvo vadinami atvykėliai iš kitų teritorijų) nuo Baltijos, nepaisydami beveik trijų tūkstančių kilometrų atstumo, skiriančio Lietuvą nuo Užkaukazės, dažnai rasdavo šiame krašte lengvesnį ir įdomesnį gyvenimą, Lietuvai nebūdingą gamtos ir kultūros įvairovę, o nepaklusnumas primestai valdžiai kūrė bendrumo su vietos gyventojais – gruziniais, armėnais ar totoriais – jausmą.

Galvodami apie lietuvius, gyvenusius šiuose kraštuose ir daug nuveikusius savo Tėvynės ir laikinosios Tėvynės – Užkaukazės – labai, dažniausiai prisimename beveik du dešimtmečius Kaukazo trianguliaciją vykdžiusį karo topografą Juozapą Chodzka (1800–1881), Lietuvos nepriklausomybės sąjūdžio XX a. pradžioje organizatorių ir pagrindinį finansuotoją inžinierių Petrą Vileišį (1851–1926), nuo lietuviui žinomų Kaukazo legendų neatsiejamą rašytoją Antaną Vienuolį (1882–1957), o pastaraisiais metais į Kaukazui artimų lietuvių gretas įtraukiamas ir Mikalojus Konstantinas Čiurlionis (1875–1911). Taip pat tikėtina, kad literatūros tyrinėtojai prisimins Gruzijoje gyvenusį Antaną Vilkutaitį (1864–1903), kartu su broliu Juozu Vilkutaičiu (1869–1948) parašiusį komediją „Amerika pirtyje“; akylesnis kelionių apybraižų skaitytojas į šį sąrašą taip pat įtrauks rašytojos, knygų leidėjos ir keliautojos Julijos Pranaitytės (1881–1944) kelionių po Užkaukazę išpūdžius. Retas kuris prisimins Vincą Krėvę (1882–1954), dešimtį metų dirbusį Baku. Kiti lietuvių veikėjų vardai ir lietuvių bendruomenių Užkaukazėje faktai pradėdami pamiršti, todėl, planuojant šį straipsnį, kilo mintis priminti šiuos ir kitus, ne mažiau Lietuvai bei Užkaukazei tarnavusius ir istorinės atminties nusipelnusius lietuvius.

Vienas pirmųjų žymių lietuvių, ilgai gyvenusių ir dirbusių Užkaukazėje, buvo Juozapas Chodzka. Įdomu tai, kad baltarusiai jį laiko baltarusiu, lenkai – lenku, o rusai – didžiausiu visų laikų rusų topografu. 1821 metais baigęs studijas Vilniaus universitete, Chodzka pradėjo dirbti geodezininko Carlo Friedricho Tennerio (1783–1859) vadovaujamoje grupėje, kuri pirmoji Rusijos imperijoje pradėjo vykdyti geodezinius matavimus – trianguliaciją. Jos vykdymą paskatino karo su Napoleono armija metu jaučiamas tikslų žemėlapių Rusijos imperijos kariuomenėje trūkumas. Matavimai buvo atliekami Vilniaus, Gardino, Minsko ir Kuršo gubernijose, taip pat jais remiantis buvo formuojama maždaug 3000 km ilgio trianguliacijos grandinė – geodezinis lankas, skirtas tiksliai Žemės dienovidinio lanko ilgiui nustatyti (šiandieną ši geodezinė grandinė, vadinama mokslininko Friedricho Georgo Wilhelmo von Struve's (1793–1864) vardu, yra saugoma UNESCO). Vėliau, pradėdamas 1831 metais, Juozapas Chodzka atliko geodezinius matavimus Moldavijoje ir Valakijoje, o 1840-aisiais buvo paskirtas į Užkaukazę. Chodzka itin išgarsėjo po sėkmingos 1850-ųjų ekspedicijos į Didžiojo Ararato viršūnę (5137 m). Įkopęs į Didįjį Araratą, jis atliko 134 Užkaukazės viršūnių trianguliaciją. 1853 metais Chodzka užbaigė savo didžiausią gyvenimo darbą – Užkaukazės

trianguliacinius matavimus, sudarytus iš labai tikslų 1386 punktų matavimų pagal geografinę vietą ir aukštį.

Baigęs Užkaukazės trianguliacijos darbus, Juozapas Chodzka vykdė Rusijos imperijos pasienio teritorijų nuo Ararato iki Juodosios jūros geodezinius matavimus. Vėliau, 1860 metais, jis gavo užduotį atlikti viso Šiaurės Kaukazo trianguliaciją. Vykdydamas darbus Chodzka buvo vienas pirmųjų europiečių, nuvykusių į Užkaukazės (Gruzijos) etnografinį regioną Svanetiją.

Po karinės tarnybos Juozapas Chodzka į Tėvynę negrįžo, apsigyveno Tbilisyje ir iki pat mirties rengė savo tyrimų veikalą „Apie Kaukazo geografiją ir orografiją“. 1868 metais Chodzka už jo mokslo darbus paskiriamas aukščiausias geografų apdovanojimas – Rusijos imperatoriškosios geografų draugijos Didysis Konstantino medalis. „Generolo Chodzkos trianguliacija savo tikslumu tenkina ne tik visus kartografijos, bet ir griežčiausius geodezijos reikalavimus. Pagal darbų atlikėjo pasiukojimą šis veikalas lengvai rungtyniauja su visais panašiais darbais, atliktais kur nors ant Žemės rutulio, neišskiriant indišką trianguliacijos, prieš dvidešimt penkerius metus išgarsinusio Everesto vardą“, – taip Rusijos geografų draugijos mokslininkų komisija įvertino Chodzkos laimėjimus. Vėliau Chodzka buvo išrinktas Prancūzijos alpinistų klubo garbės nariu, o jo atsiminimai apie kopimą į Didįjį Araratą buvo išspausdinti prancūzų kalba. Juozapas Chodzka mirė 1881 metais Tiflise, palaidotas miesto Petropavlovsko katalikų kapinėse. Kapo vieta nežinoma.

Visą savo gyvenimą paskyręs matavimams, Užkaukazėje Chodzka atsidūrė gerokai anksčiau, nei į šį regioną pradėjo vykti didesnės lietuvių grupės, XIX a. pabaigoje pašauktos į karinę tarnybą.

XX amžiaus pradžia gali būti laikoma lietuvių bendruomenės Užkaukazėje klestėjimo laikotarpiu. Pagrindinis šio meto žinių apie Tifliso ir Užkaukazės lietuvius rinkėjas ir apibendrintojas yra nepriklausomos Lietuvos kariuomenės majoras, istorikas Petras Gudelis (1895–1985). XX amžiaus pradžioje jis tarnavo Užkaukazėje, susipažino su tenykščių lietuvių gyvenimu, o vėliau, sugrįžęs į Lietuvą, remdamasis savo bei kitų Užkaukazės lietuvių žiniomis ir išpūdžiais, aprašė tautiečių gyvenimą tenai ir jų pastangas telkti krašto lietuvių į lietuviškas organizacijas ar grąžinti juos į lietuvių gyvenimą. Per dešimtį metų, pradėdamas 1928-aisiais, Gudelis parengė ir išspausdino apybraižų ciklą apie Užkaukazės lietuvius periodiniame Lietuvos kariškių leidinyje „Karo archyvas“ („Iš lietuvių gyvenimo Užkaukazyje prieš Rusijos revoliuciją“ ir kt.). Pagrindinės šiame straipsnyje pateikiamos žinios yra surinktos iš Petro Gudelio atsiminimų.

Kaip rašo Petras Gudelis, lietuvių pradėta kurtis Užkaukazėje apie 1890 metus. Beveik visi jie iš pradžių tarnavo kariuomenėje, o pasibaigus tarnybos laikotarpiui, pasiliko Tiflise ar kituose didesniuose miestuose. Kaip ir visoje Užkaukazėje, Tiflise didžiąją lietuvių kolonijos dalį sudarė geležinkelininkai – t. y. dirbantys geležinkelių meistrais, konduktoriais, svėrėjais. Daugiausia mūsų tėvynainių gyveno netoli stoties esančioje miesto dalyje, taip pat Nachalovkos ir Didudė priemiesčiuose. Kai kurie dirbo bendrovėse, tiekiančiose žibalą iš Baku į Batumi, kiti – raštinėse, pašte ar

panašiose valdžios įstaigose. Lietuviai buvo vertinami kaip darbštūs, ramūs (!) ir ištikimi darbininkai. Petras Gudelis mini, kad, nemokėdami vietos kalbos, jie retai versdavosi prekyba ar dirbdavo pramonės įmonėse. Likę po karo tarnybos gyventi Užkaukazėje, lietuviai dažniausiai kūrė mišrias šeimas (lietuvių merginų labai trūko). Gudelis užsimena, kad Tiflise taip pat gyveno keletas lietuvių, baigusiu aukštuosius mokslus, jie dirbo teisme, vaistinėse ir kitose įstaigose, tačiau tautiečių veikloje nedalyvavo.

Ryšiai tarp Užkaukazės lietuvių XX a. pradžioje buvo netvirti: kariuomenėje tarnaujantys kariai buvo išmėtyti po įvairias karines dalis, ypač daug jų buvo nukreipta į pasienio miestus. Ryšių su civiliais lietuviais kareiviai beveik neturėjo, todėl vieninteliai lietuvių ryšių palaikytojai ir skatintojai kariniuose daliniuose buvo lietuviai kariuomenės kapelionai, nors iki Pirmojo pasaulinio karo daliniuose dirbę kapelionai didesnių darbų nenuveikė.

Po 1905 metų revoliucijos Rusijos imperijoje prasidėjus tautinio atgimimo sąjūdžiams ir pradėjus spausdinti lietuviškus laikraščius, Užkaukazės lietuviai ėmė labiau domėtis Lietuva. Rašytojas Antanas Vienuolis, gyvenęs Tiflise 1903–1905 metais, vienoje savo apybraižų prisimena: „Gavęs iš Peterburgo numerį „Lietuvių laikraščio“ ir iš Vilniaus pranešimus „Vilniaus žinių“, nuėjau pas Tifliso lietuvius pranešti jiems ir išdalinti tarp jų pranešimus. Lietuvių Tiflise yra nemažai, ir juos, kone visus ir kone kiekvieną dieną, galima matyti aludynėj (valgomajam kambaryje) p. Satkūno, lietuvių, kur jie susirenka dieną pietautų, o vakarais, daugiausia šventadieniais, vakarotų. Šventomis dienomis čia lietuviai su savo šeimynomis; daugumas jų sugudėję, vedę gudes, kalboje jie vartoja daugiau gudiškų žodžių kaip lietuviškų, bet viešpataujanti kalba aludynėj p. Satkūno – lietuviška, nors čia esti ir daug nelietuvių.“

Pirmas „Lietuvių laikraštis“ ir pranešimai buvo naujiena: visi jie labai pradžiuo ir daug regėjos norinčių skaityt ir išsirašinėti lietuviškus laikraščius, bet daugumas, perskaitę „Lietuvių laikraščio“ pirmąjį numerį, pametė norą iš tos priežasties, kad, kaip jie sako, sunku skaityt ir daug yra nesuprantamų žodžių.

Tiflise daug yra kareivių lietuvių: jie visi patroškę lietuviškų knygų ir laikraščių. Perskaitytą „Lietuvių laikraštį“ jie sugrąžino po trijų savaičių; perėję per kelis pulkus ir sumetę pinigus, išrašė „Lietuvių laikraštį“ ir „Vilniaus žinias“. Intelligentų lietuvių Tiflise dar neradau“.

Tifliso vaistinėje dirbusį Antaną Vienuolį domino ne tik lietuvių reikalai, bet ir lietuviui neįprasta Užkaukazės gamta, išpūdingas Kaukazo kalnų grožis. Vėliau jį ir aprašė savo „Kaukazo legendose“, taip pat kelionių apybraižose.

XX a. pradžioje Užkaukazėje lankėsi Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, tačiau jis nepaliko atsiminimų apie čia gyvenančius lietuvius, o 1905 metais laiške broliui Povilui rašė apie jį sujaudinusį Kaukazo kalnų įstabumą: „<...> mačiau kalnus, kurių galvas glostė debesys, mačiau ir išdidžias sniego viršūnes, kurios aukštai, viršum visų debesų, laikė savo spindinčias karūnas, girdėjau šniokštimą Tereko, kurio vaga jau nebe vanduo, o putos teka, ir griaudžia, urzgia akmenys. Mačiau per 140 kilometrų Elbrusą, tarytum didžiulį sniego

debesį, baltos kalnų grandinės priešakyje. Mačiau, saulei tekant, Darjalo tarpukalnę tarp laukinių, pilkai žalsvų ir rausvų fantastinių uolų. Ėjome tuomet pėsti, ir tas kelias, kaip sapnas, visą gyvenimą liks atmintyje. Kelias ėjo Tereko pakrantėmis, o mes kopėme į Kazbegą, kuris tenai laikomas kalnų kunigaikščiu. Prasigaudavome pro tokias pavojingas vietas, kad mano bendrakeleiviai balo, apsipildami šaltu prakaitu, ir drebėjo iš baimės. Pagaliau atsidūrėme Kazbego ledyne, kur tokia tyła, jog, vos tik suplosi delnais, atitrūksta uolų gabalai ir lekia į prarają... Debesys plaukiojo aplink mus...“

Įdomų Gruzijos ir Užkaukazės aprašymą galima rasti Julijos Pranaitytės (Pranaičių Julės) kelionių apybraižose. Išpūdzius, patirtus keliaujant po Užkaukazę 1911 metais ji aprašė Filadelfijoje išleistoje knygoje „Iš kelionės po Europą ir Aziją“ (1914): „Tifliso tautų margumyne yra taipgi ir lietuvių į tris ar keturis tūkstančius. Jie užsiima prie įvairių dirbtuvių, smulkesnėse krautuvėse, tarnysta po namus, restauracijas ir kariuomenėje. Tokiam dailiam būreliui reikėtų turėt net nuosava bažnyčia. Čia-gi, kaip patyriau nuo vietinio vokiečių bažnyčios kapeliono kun. P. Digris (lietuvis), mūs tautiečiai net pamaldų, nei pamokslų savo kalboje nereikalauja. Visi praktikuojantieji katalikai-lietuviai priguli į vokiečių katalikų parapiją, bet ant lietuviškų pamokslų tik labai retas teateinąs. Prie tos bažnyčios yra ir lietuvis zakristijonas. Ir kur mūs žmonių nebesama! <...> Kun. Digris į Gruzijos sostinę tapo atkeltas iš Odesos. Ten jis su uolesniųjų universiteto studentų pagelba daug pasidarbavo vienydamas to miesto lietuvius. Tokios idėjos įkūnijimas gi Tiflise labai sunkiai pareinąs, kadangi mūs tautiečiai perdaug čia nutautę ir iškrikę. Visgi bet tikėjis ilgainiui šį-tą toje srityje nuveikti ir suorganizuoti kokią nors tautiškai pašalpinę draugiją <...>. Pirm dvidešimties metų, kiek mums žinoma, Tiflise gyveno veiklus Lietuvos tautietis, inžinierius Vilkutaitis, kuris parašęs gerai lietuviams žinomą „Amerika pirtyje“ ir daug rašė į to laiko lietuvių užrubežinius laikraščius“.

Šių kelionės išpūdzių autorė Julija Pranaitytė gimė 1881 metais Šakių apskrityje, turtingų ūkininkų šeimoje, kurie įstengė išleisti į mokslus Peterburge ne tik ją, Julę, bet ir jos brolių Justiną. Brolio ir sesers likimai susiklostė panašiai – abu jie visą gyvenimą tarnavo Lietuvai ir Pasauliui: kunigas misionierius Justinas Pranaitis du dešimtmečius dirbo Turkestane – vienoje didžiausių visame pasaulyje katalikų parapijų, kurios teritorija driekėsi nuo Kaspijos jūros iki Pamyro priekalnių. Julija Pranaitytė mokėsi Šv. Kotrynos mergaičių gimnazijoje Petrapilyje, kur susipažino ir pamilo lietuvių poetą Praną Vaičaitį, tačiau ankstyva poeto mirtis pakeitė jo sužadėtinės gyvenimą: būsimoji keliautoja ir rašytoja išvyko į Šveicariją ir Prancūziją, Paryžiuje studijavo prancūzų kalbą ir literatūrą, o 1903 metais, pakviesta žymaus Amerikos lietuvių knygų leidėjo kunigo Antano Miluko, išvyko į JAV ir pradėjo dirbti katalikų laikraščio „Žvaigždė“ redakcijoje bei leidykloje. Pranaitytė redagavo „Žvaigždę“ ir kitus leidinius, vertė ir rašė knygas. Šiai veiklai paskyrė keturiasdešimt metų, negailėdama nei energijos, nei asmeninių santaupų – savo lėšomis išleido apie trisdešimt lietuviškų knygų, įskaitant Prano Vaičaičio eilėraščių knygą, parašė ir išspausdino savo kelionių knygas.

Gruzinių karo kelias. Darjalo tarpeklis. Fortas. XX a. pradžia. Atvirukas. JAV kongreso biblioteka

Antrajame XX a. dešimtmetyje prasidėjo lietuvių bendruomenės Tiflise atgimimas, pirmuoju vedliu tapo Stasys Jazdauskis, kuris, 1906 metais pašauktas į kariuomenę, tarnavo Tiflise, o pabaigęs karinę tarnybą pradėjo dirbti pašte. Ryšiams tarp lietuvių grupių glaudėjant, buvo sumanyta steigti lietuvių draugiją. Kaip rašo Petras Gudelis, vienintelė tuomet valdžios toleruojama mažųjų tautų organizacija galėjo būti tarpusavio pašalpos draugija, užsiimanti parama savo draugijos nariams, paskolų teikimu, darbo paieška, todėl buvo nuspręsta steigti pašalpos draugiją. 1913 metų pradžioje Tifliso miesto rotušėje įvyko iškilmingas steigiamasis Tifliso lietuvių Savitarpinės pagalbos draugijos susirinkimas. Iš dalyvavusių jame beveik šimto lietuvių apie šešiasdešimt tapo draugijos nariais, kiti liko stebėtojais. Iš karto po steigiamojo draugijos susirinkimo – 1913 metų sausio viduryje – lenkų Savitarpinės pagalbos draugijos salėje buvo surengtas pirmasis Tifliso lietuvių vakaras, į jį susirinko daugiau nei šimtas penkiasdešimt žmonių. Vakarą metu buvo rodomi vaidinimai – nuotaikingos komedijos, Šv. Petro ir Povilo armėnų katalikų bažnyčios lietuviškas choras dainavo lietuviškas dainas, kelios šokėjų poros scenoje šoko lietuviškus šokius. Įkurtoji draugija pradėjo burti aktyvesnius Tifliso lietuvius, netrukus susikūręs scenos mėgėjų muzikos ir dramos ratelis ėmė periodiškai

rengti spektaklius. Tuo metu Tiflise veikė liaudies namai, kuriuose vietinės tautinės bendruomenės turėjo savo teatro sekcijas, todėl lietuviai pradėjo rūpintis leidimo įkurti lietuvių teatro sekciją.

Pirmuosius porą metų Tifliso lietuvių Savitarpinės pagalbos draugijos veikla daugiausia reiškėsi įvairių vakarų rengimu: draugija surengė daugiau nei dešimt vakarų, kuriuose buvo vaidinami spektakliai, daugiausia komedijos. Tokių vakarų programas paprastai papildydavo choras ir deklamuotojai. Viename renginių buvo suvaidinta Tiflise gyvenusio inžinieriaus, kelių ir tiltų statytojo Antano Vilkutaičio ir jo brolio Juozo Vilkutaičio parašyta komedija „Amerika pirtyje“. Įkurtoji Savitarpinės pagalbos draugija tapo lietuvių kultūriniu centru su būstine Aleksandro g. name Nr. 33. Šiose patalpose veikė muzikos ir dramos ratelis, vyko posėdžiai, rengiamų vakarėlių repeticijos, vėlesniais laikotarpiais pradėjo veikti lietuvių pradžios mokykla.

Keičiantis Šv. Petro ir Povilo armėnų katalikų bažnyčios vargonininkams, iš Lietuvos į Tiflisą vargonininkauti atvyko Julius Štarka (1884–1960) – būsimasis nepriklausomos Lietuvos operos chorvedys, dainų švenčių organizatorius ir kompozitorius. Lietuvių chorui jis vadovavo iki 1918 m. pradžios – paskutiniojo muzikos ir dramos kuopos vakaro.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, iš Lietuvos atvykstančių tarnauti kareivių sumažėjo, jų skaičių papildė tik keletas Rusijoje gyvenančių lietuvių (lietuviai, gyvenantys Lietuvoje, buvo mobilizuojami į Vokietijos–Rusijos frontą,ėjusį per Lietuvos teritoriją). Karo pradžioje į Užkaukazę buvo paskirtas karo kapelionas kun. Jonas Steponavičius (1880–1947), būsiamasis nepriklausomos Lietuvos kultūros ir švietimo veikėjas, politikas. Lankydamas karines dalis, jis rūpinosi lietuvių kareivių dvasingumu ir tautiškumu. Daugiausia šio kunigo dėka Užkaukazės lietuviai kariai išlaikė savo tautiškumą.

Karo metu suaktyvėjo Savitarpinės pagalbos draugijos veikla. 1915 metais į ją įsitraukė kun. Jonas Steponavičius, tačiau didžiausio aktyvumo pasiekta į Tiflisą atvykus lietuviams karo tremtiniais. Buvo sumanyta įsteigti mokyklą ir vakarinius kursus tremtiniais, pradėtos rinkti aukos. Iš atsiminimų sužinome, jog daugiausia – 200 rublių, sudarančių visą metinį draugijos biudžetą, paaukojo tuo metu iš Lietuvos į Tiflisą atvykęs inžinierius Petras Vileišis, jis čia pradėjo vadovauti geležinkelių tiesimo prie Juodosios jūros darbams. 1916 metais, sustiprėjus Tifliso lietuvių kolonijai, draugijos veiklą ėmė koordinuoti aktyvus lietuvių veikėjas Silvestras Pašakarnis (1891–1954), kuris buvo baigęs Panevėžio mokytojų gimnaziją, vėliau mokėsi Tifliso mokytojų institute. Pašakarnis be atlyginimo mokytojavo lietuvių mokykloje, vadovavo Tifliso lietuvių muzikos ir dramos kuopelei, rūpinosi teatro kuopelės (lietuvių teatro sekcijos) steigimu prie Tifliso liaudies namų. Tik 1916 metais, baigiantis teatriniam sezonui, buvo gautas leidimas steigti lietuvių muzikos ir dramos kuopą. To paties teatrinio sezono pabaigoje buvo pastatyta melodrama „Birutė“, kurioje dainavo Juliaus Štarkos vadovaujamas lietuvių choras. Įkūrus muzikos ir dramos kuopą, lietuvių bendruomenės meninė veikla suaktyvėjo, padaugėjo rodomų spektaklių, per sezoną buvo surengiama 10–16 vakarų. Įdomu, kad vaidintojai atlyginimo negaudavo, o pelnas buvo skiriamas lietuvių mokyklai išlaikyti.

1915-ųjų rudenį, vykstant Pirmajam pasauliniam karui, buvo įsteigtas ir savo veiklą labiausiai išplėtė Tiflise įkurtas Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti Tifliso skyrius. Šios draugijos veiklą ėmė koordinuoti Silvestras Pašakarnis. 1915 metų pabaigoje buvo išnuomotas bendrabutis karo tremtiniais, nustatytas maisto davinys, mokamos piniginės pašalpos. 1916 metų pradžioje pradėta rūpintis karo tremtinių švietimu, įsteigti vakariniai kursai suaugusiesiems ir mokykla vaikams, kurią organizavo Silvestras Pašakarnis. Tais pačiais metais pradėta karo tremtinius registruoti kituose Užkaukazės miestuose: Karse, Aleksandropolyje, Batumi. Po truputį visą Tifliso lietuvių veiklą iš Savitarpinės pagalbos draugijos perėmė Lietuvių draugija nukentėjusiems dėl karo šelpti. Tifliso lietuvių veikla ir toliau buvo sutelkta Aleksandro gatvėje esančio namo Nr. 33 bute (čia veikė mokykla ir vakariniai kursai), taip pat nuomojamoje karo tremtinių prieglaudoje.

1916 metais šios draugijos Tifliso skyriuje buvo įregistruoti 229 karo tremtiniai (iš jų 102 – Tiflise). Lietuvių mokyklą lankė 15 vaikų, prieglaudoje gyveno 12 žmonių. 1917 metais tremtinių Tiflise padaugėjo iki 139, karo trem-

tinių prieglaudoje gyveno 17 tremtinių, mokyklą lankė 15 mokinių. Draugija labai nereguliariai gaudavo pinigų iš Centro komiteto, todėl Tiflise buvo pradėtos rinkti aukos. Pirmąją (didžiausią – 50 rb) auką įnešė inžinierius Petras Vileišis. 1917-ųjų pradžioje buvo nutarta steigti „grižimo Tėvynėn fondą“, metų viduryje buvo pasirūpinta papildomu karo tremtinių švietimu, įsteigti papildomi kursai, o lietuvių vienmetė pradžios mokykla išplėsta į dviklasę. Suaktyvėjus lietuviškai veiklai, pradėta rūpintis pamaldų lietuvių kalba įvedimu. Kai kada tokios pamaldos vykdavo Šv. Petro ir Povilo armėnų katalikų bažnyčioje, o 1916 metais kun. Jono Steponavičiaus rūpesčiu buvo gautas jau oficialus sutikimas laikyti mišias lietuvių kalba.

1917 metais Rusijoje įvykusi Vasario revoliucija paskatino imperijos pakraščių tautas siekti tautinio išsivadavimo. Šiuos siekius dar labiau sustiprino užsitęsęs Pirmasis pasaulinis karas: imperijoje buvo suformuota laikinoji vyriausybė, tuo pačiu metu kūrėsi darbininkų, valstiečių, kareivių tarybos, pavergtosios Rusijos tautos pradėjo formuoti savo nacionalines tarybas, galinčias atstovauti tautų interesams. Lietuviai pradėjo kurti tautines tarybas įvairiuose Rusijos imperijos regionuose, taip pat – užsienio valstybėse. Viena įtakingiausių lietuvių organizacijų – Rusijoje veikianti Lietuvių Tautos taryba – paskelbė apie 1917 metų viduryje Petrapilyje planuojamą visos Rusijos lietuvių atstovų suvažiavimą – seimą ir pakvietė lietuvių kolonijas atsiųsti į jį savo delegatus. Žinia apie šį įvykį paskatino Užkaukazės lietuvius suaktyvinti veiklą, išrinkti savo atstovus į Petrapilio seimą (čia buvo deleguotas Tifliso lietuvių atstovas Silvestras Pašakarnis). Tais pačiais metais Petrapilyje buvo įkurta Lietuvių karininkų sąjunga, jos Centro komitetas paskelbė apie planuojamą suvažiavimą ir pakvietė Rusijos lietuvius, tarnaujančius kariuomenėje, rinkti savo atstovus į būsiamąjį suvažiavimą. Tai tapo stimulu organizuojant lietuvių karių tautinį atgimimą (delegatu į planuojamą sąjungos suvažiavimą buvo išrinktas poručikas Petras Gudelis).

Vėliau, 1917 metų rugsėjį, Vilniaus konferencijoje išrinkta Lietuvos Taryba ėmėsi pagrindinio Lietuvos nepriklausomybės kūrėjo vaidmens ir įvairiose šalyse besidarbuojančių lietuvių atstovų veiklos koordinavimo.

Planuojami visos Rusijos lietuvių atstovų ir Lietuvių karininkų sąjungos suvažiavimai bei Rusijoje spalį įvykusi revoliucija dar labiau paakino lietuvius burtis į draugijas kituose Užkaukazės miestuose: 1917-ųjų pradžioje buvo įsteigta Karso Lietuvių kultūros ir švietimo draugija (dabar Karso miestas – Turkijos teritorijoje). Žinoma, kad Karso lietuviams buvo organizuojami vakariniai kursai. Tais pačiais metais, sekant šio miesto lietuvių pavyzdžiu, netoli esančiame Sarykamyše (dabar tai miestas Sarykamis Turkijos teritorijoje) buvo įkurtas Karso Lietuvių kultūros ir švietimo draugijos Sarykamyšo skyrius, kuris rūpinosi lietuvių švietimo reikalais, rinko Kaukazo fronto kariuomenės atstovą į Lietuvių karininkų sąjungos Centro komitetą Petrapilyje. Sėkminga Karso Lietuvių kultūros ir švietimo draugijos veikla paskatino Aleksandropolio lietuvius 1917 metų rudenį įkurti Aleksandropolio (dabartinio Gyumri miesto Armėnijoje) Lietuvių švietimo draugiją. 1916–1917 metais keli lietuvių

bendruomenės telkiniai atsirado prie Juodosios jūros: 1916 metais Batumi mieste (dabartinėje Gruzijoje) buvo įkurtas Batumi lietuvių susivienijimo ratelis „Birutė“, o 1917-ųjų pabaigoje įkurtas Trapezondo (dabartinis Trabzono miestas Turkijoje) lietuvių ratelis, vienijantis apie 40 narių.

1917 metų viduryje Petras Gudelis, tuometinis Karso karinės dalies artilerijos poručikas, siekdamas užmegzti ryšį su Užkaukazėje tarnaujančiais lietuvių kariais, gavo Karso karinės vadovybės leidimą ir rekomendacinius laiškus, suteikiančius teisę aplankyti visus didesnius karinius dalinius, esančius pietinėje Užkaukazės dalyje (dabartinėje Turkijos ir Irano – tuometinės Persijos – teritorijoje).

Pirmasis žiedinis kelionės maršrutas nusidriekė į pietvakarius nuo Tifliso ir priartėjo prie Juodosios jūros; poručikas Gudelis apkeliavo visus didesnius karinius dalinius, bendravo su lietuviais kariais, dalijosi žiniomis apie pokyčius Rusijoje ir lietuviškais laikraščiais. Pirmoji kelionė truko šešiasdešimt penkis dienas, Gudelis nukeliavo daugiau nei 3000 kilometrų. Antroji kelionė buvo numatyta į pietryčius nuo Tifliso – po Persijos (dabartinio Irano) teritoriją, ji užtruko šešiasdešimt dienų, buvo nukeliauta apie 2500 kilometrų. Reikia pastebėti, kad kelionėje Gudelis sutiko daug mažiau lietuvių karių ir civilių (kai kuriais vertinimais – apie tris šimtus) nei pradžioje tikėjosi, tačiau lietuviai kariai buvo paraginti telktis į lietuviškas karių organizacijas ir ruošti nepriklausomos Lietuvos atkūrimui.

Po 1917 metų spalio, siekiant suvienyti visų Užkaukazės lietuvių organizacijų veiklą, Tifliso lietuvių susirinkime buvo išrinkta Tifliso Lietuvių tautos taryba. Joje pradėjo darbą mokytojas Pranas Dailidė (1888–1965) – būsimasis žurnalistas, politikas, Lietuvos Tarybos, o vėliau – Lietuvos Respublikos atstovas Užkaukazės valstybėms. Tifliso Lietuvių tautos taryba pradėjo ruošti Kaukazo lietuvių suvažiavimui ir Kaukazo Lietuvių tarybos, atstovausiančios visiems lietuvių reikalams Užkaukazėje, rinkimams. Gavus valdžios leidimą, buvo paskelbtas kvietimas į planuojamą suvažiavimą (nurodant ir jo tikslus), įvyksiantį 1917 metų pabaigoje, ir pakviestos dalyvauti visos Užkaukazėje veikiančios civilinės bei karinės lietuvių organizacijos.

1917 metų gruodį Tiflise jau buvo prasidėjusi pokario ir porevoliucinė suirutė (1917-ųjų lapkritį pasibaigė Pirmasis pasaulinis karas), todėl informacija apie rengiamą suvažiavimą pasiekė tik dalį lietuvių organizacijų. Į tų metų gruodžio pabaigos (27–30 dienomis) suvažiavimą atvyko Trapezondo, Batumi, Karso, Aleksandropolio lietuvių, Kaukazo armijos kareivių, Tifliso karių kuopos, Tifliso lietuvių muzikos ir dramos kuopos, Tifliso Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti, Tifliso lietuvių Savitarpinės pagalbos draugijos delegatai – atstovai. Papildomai delegatų ir balsavimo teisės buvo suteiktos Petriui Vileišiui ir Tifliso Lietuvių Tautos tarybos nariams. Iš viso suvažiavime dalyvavo 21 delegatas. Suvažiavime diskutuota apie Lietuvos ateitį, ginčytasi Lietuvos nepriklausomybės klausimu, – kai kurie dalyviai įrodinėjo, kad Lietuvai nereikia skubėti siekti nepriklausomybės, kad reikia kartu su kitomis tautomis rūpintis autonomija būsimoje demokratinėje Rusijoje. Didžiausias nepriklausomybės šalininkas buvo Petras Vileišis, rūpinęsis,

kad būtų parengti nutarimai ir pareiškimai, susiję su nepriklausomos Lietuvos vizija. Suvažiavime taip pat buvo aptarti lietuvių kareivių organizavimo ir jų sugražinimo į Lietuvą klausimai, diskutuota apie lietuvių karių pulkų formavimą ir jų perkėlimą arčiau tėvynės. Taip pat buvo sprendžiami nukentėjusiųjų nuo karo reikalai, aptariami kultūrinės autonomijos Užkaukazėje klausimai. Delegatai pabrėžė būtinumą „sudaryti autoritetinę lietuvių vadovybę, kuri turėtų teisę atstovauti visiems Kaukazo lietuviams ir su kuria turėtų skaitytis vietos vyriausybė“. Į Kaukazo Lietuvių tarybą buvo išrinkti septyni nariai (Stasys Jazdauskis, Pranas Dailidė, Kl. Prialgauskis, Petras Vileišis, Petras Gudelis, Br. Sipavičius ir Al. Marcinkevičius), taip pat buvo išrinktas Kaukazo fronto lietuvių karių vykdomasis komitetas.

Prasidėjus 1918 metams ir paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, išsipildė daugelio lietuvių nepriklausomybės viltys, sumažėjo kliūčių Užkaukazės ir kitiems Rusijoje gyvenantiems lietuviams grįžti į Tėvynę, o lietuviškųjų organizacijų veikla pamažu apmirė. Tų pačių metų viduryje Užkaukazės Lietuvių tarybos narys Pranas Dailidė buvo paskirtas įgaliotuoju Lietuvos Respublikos atstovu. Pagrindinė atstovo veikla buvo rūpinimasis lietuvių grįžimo į Lietuvą reikalais, kurie dėl neramios ir sudėtingos situacijos Rusijoje ir Užkaukazėje tapo labai komplikuoti.

Tolesnių trejų ketverių metų įvykiai Užkaukazėje, susiję su gruzinų, armėnų ir azerbaidžaniečių tautinių respublikų kūrimu, o vėliau tarybų valdžios įsigalėjimu Užkaukazėje, savotiškai užbaigė turtingą XX a. pradžios lietuvių kolonijos Užkaukazėje istoriją: didžiama lietuvių sugrįžo į Tėvynę, kiti asimiliavosi, o lietuvių organizacijos ir kuopelės sunyko. Tačiau prabėgus šimtmečiui svarbu išsaugoti atminimą istorinio Užkaukazės laikotarpio, kai ten buvo puoselėjama lietuvių tautinė sąjunga, o Lietuvoje, padedant Užkaukazei, kuriama Lietuvos nepriklausomybė.

Gintaras LABUTIS

LITERATŪRA

- Lietuviški pėdsakai Gruzijoje // Lietuvos Respublikos ambasados Gruzijoje tinklalapis: <http://ge.mfa.lt/index.php?3082651568> (žiūrėta 2012-06-11).
- PRANAICIŲ Julė. Iš kelionės po Europą ir Aziją. – Philadelphia, PA, 1914.
- P. GUDELIS. Iš lietuvių gyvenimo Užkaukazyje prieš Rusijos revoliuciją // Karo archyvas. Vyriausiojo štabo karo mokslo skyriaus leidinys / Red. majoras V. Steponaitis, t. 4. – Kaunas, 1928.
- P. GUDELIS. Lietuvių gyvenimas Užkaukazyje iki lietuvių organizacijų suvažiavimo Tiflise 1917 m. gruodžio 27 d. // Karo archyvas, t. 6, 7. – Kaunas, 1935, 1936.
- P. GUDELIS. Lietuvių karių organizavimas Kaukazo fronte // Karo archyvas, t. 9. – Kaunas, 1938.
- P. GUDELIS. Antra kelionė Kaukazo frontan lietuvių karių organizuoti // Karo archyvas, t. 10. – Kaunas, 1938.
- P. GUDELIS. Kaukazo lietuvių atstovų organizacijų suvažiavimas Tiflise // Karo archyvas, t. 11. – Kaunas, 1939.

Autorius dėkoja Lietuvos nacionalinės bibliotekos Informacinio aprūpinimo skyriaus vedėjai Irenai Kvieselaitienei už ypatingą pagalbą renkant medžiagą šiam straipsniui.